

УДК-31.316.37.013.78

Комерціалізація вищої освіти: характерні риси та тенденції розвитку

М.В. КЛЬОВ

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: marinka_klyov@mail.ru

Авторське резюме

Стаття присвячена соціологічним аспектам теоретико-методологічного аналізу процесу комерціалізації в системі вищої освіти.

Увага автора звертається на те, що в останнє десятиліття значно розширюється різноманіття підходів до дослідження вищої освіти. На сьогодні соціологічні дискурси використовуються для аналізу сучасних інноваційних процесів в освітній сфері, таких як: мультикультуралізм, диверсифікація, професіоналізація, регіоналізація, космополітичність сучасного світу, включення у вищу освіту глобальних інформаційних технологій. Проте в руслі інновацій та модернізації вищої освіти значного поширення набуває комерціалізація як явище та соціальний процес освітніх інститутів, котрий потребує значного дослідження. Розгляд американської та європейської моделей вищої освіти дають змогу зрозуміти суть появи в науковій літературі таких понять, як «академічний капіталізм», «університет ринкового типу» та «підприємницький університет», проаналізувати появу приватної освіти, прибутку та визначити першочергове завдання комерціалізації. Беззаперечно, маючи як позитивні, так і негативні тенденції, в результаті реформ вищої освіти з'явилося своєрідне середовище комерційної освіти, котра вимагає існування нових правил взаємодії, статусно-рольових взаємовідносин, ціннісно-нормативних утворень. В певній мірі, комерціалізація визначається як перетворення знань в товар (говорячи в контексті суспільства споживання); тим не менше, це посилення впливу ринкових відносин на мету та завдання вищої освіти, зростання значимості знань як ресурсу економічного розвитку, що фокусується в концепції економіки, заснованій на знаннях.

Ключові слова: комерціалізація, академічний капіталізм, підприємницький університет, американська та європейська моделі вищої освіти.

Commercialization of higher education: characteristics and trends

M.V. KLYOV

National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: marinka_klyov@mail.ru

Abstract

The article is devoted to the sociological aspects of the theoretical and methodological analysis of the commercialization process in higher education.

Much attention is given to the variety of approaches to the study of higher education. Today, sociological discourses used to analyze modern innovation in the education sphere, such as multiculturalism, diversification, confessionalization, regionalization, cosmopolitan atmosphere in the modern world, including the global information technology to the higher education. In the course of innovation and modernization of higher education, commercialization becomes significantly prevalent a phenomenon and a social process of educational institutions, which requires considerable research. The review of the US and European models of higher education makes it possible to understand the essence of appearance in the literature of such concepts as «academic capitalism», «university of market-type» and «entrepreneurial University», analyze relation to the appearance of private education and income and define the priority of commercialization. Indisputably, with both positive and negative, as a result of the reform of higher education appeared the peculiar environment of business education, which requires the existence of new rules of interaction, status-role relationships, values and norms. In some extent, commercialization is a transformation of knowledge into a commodity (speaking in the context of consumer society); however, it is the growing influence of market relations on the purpose and objectives of higher education, the growth of the importance of knowledge as a resource for economic development that focuses on the concept of an economy based on knowledge.

Keywords: commercialization, academic capitalism, entrepreneurial university, the US and the European model of higher education.

Постановка проблеми. У ході модернізаційних та трансформаційних процесів в освітній сфері надзвичайно важливим для соціологічної теорії і практики є аналіз освітніх інститутів, їх функцій, способів взаємодії та суті соціальних процесів. Актуальними для розгляду постають два соціальні процеси: перший пов'язаний з посиленням ролі інститутів виробництва і передачі знань; другий – з розширенням глобального ринку і його проникненням у нові суспільні сфери.

Необхідно зазначити, що ера глобалізації, інформатизації та масового споживання суттєво впливають на розвиток інститутів освіти. Крім того, останні десятиліття характеризуються модернізацією всього суспільства і вищої освіти, зорієнтованої на розвиток ринкових відносин. Посилення комерціалізації в освітній сфері – проблема сучасності. Адже в результаті реформ вищої освіти з'явилося своєрідне середовище комерційної освіти, котра вимагає існування нових правил взаємодії, статусно-рольових взаємовідносин, ціннісно-нормативних утворень. Комерціалізація, присутня, постає своєрідним викликом сьогодення; тим не менш, у суспільстві точаться наукові суперечки з приводу того, наскільки масштабний даний процес, в якій формі він протікає та як позначається на якості надання освітніх послуг. Варто зазначити, що потребують соціологічного дослідження американська та європейська освітні моделі, які передбачають різні погляди відносно процесів комерціалізації, появу своєрідних феноменів, таких як «підприємницький університет», «академічний капіталізм» та ін.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зауважити, що освітні інститути тривалий час пере-

бували в фокусі дослідження соціологічної науки, починаючи від класиків соціології, таких як Е. Дюркгейм, К. Мангейм, П. Сорокін. Саме в працях наведених учених сформуливалися фундаментальні уявлення про характер взаємодій між інститутами освіти, з одного боку, і соціальною структурою суспільства з іншого.

Інституційні характеристики освіти стають об'єктом вивчення соціологічних теорій середнього рівня у другій половині ХХ ст. Трансформаційні процеси в освітніх інститутах розглядаються в працях Д. Белла, К. Керра, Г. Маркузе, О. Тоффлера, А. Турена. Визначальними для розвитку соціології освіти стали дослідження ролі інститутів освіти П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Мертон та ін.

Зокрема, класики структурно-функціонального підходу (Т. Парсонс, Р. Мертон, П. Блау) розглядали методологічні основи дослідження структури вищої освіти, їх традиція продовжена структуралістами, неомарксистами (П. Бурдьє, Дж. Коулманом, С. Боулес і Г. Гінтісом, Р. Коллінзом та ін.)

Якщо звертатися до сучасних зарубіжних дослідників, то вони використовують конструктивні підходи для аналізу структур вищої освіти (А. Амарал, М. Бартелл, Б. Кларк, К. Джеймс, С. Кивик), які дозволяють проаналізувати в культурі співвідношення різних форм освіти. Тим не менше, такі дослідники, як Дж. О'Брайен, А. Смоленцев, А. Грудзинський, М. Лукашенко та ін. розглядають вищий навчальний заклад як організацію з виробництва послуг.

Цілий ряд дослідників вивчають модернізаційні процеси освітніх інститутів, нерівності доступу до освіти, взаємодію ринку освітніх по-

слуг з ринком праці: у літературі широко представлені різні аспекти інституційних змін в освітній сфері. Однак залишається в неповній мірі розкрита проблема інституційних наслідків та соціологічного аналізу комерціалізації вищої освіти.

Мета дослідження – проаналізувати соціологічні аспекти теоретико-методологічного аналізу процесу комерціалізації в системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасній Європі існують різні системи та моделі вищої освіти, які, з одного боку, виступають головним вираженням національних культур європейських держав, а з іншого – несуть на собі відбиток всієї європейської культурної традиції, котра склалася ще в античності та середньовіччі. Розглянемо більш детально, як з'являється комерціалізація в європейській та американській освітніх моделях.

Незважаючи на те, що сьогодні в Європі все більше починає відчуватися американський вплив як культури, так і вищої освіти, зокрема багатомовне лідерство німецької, англійської, французької вищої освіти, знаходить своє підтвердження в сучасних загальноєвропейських тенденціях розвитку освіти. Це й дає можливість приділити їм більшу увагу при проведенні компаративного аналізу європейських систем вищої освіти.

В ряді європейських країн спостерігається надзвичайна різноманітність вищих навчальних закладів, проте відзначаються схожість тенденцій у розвитку систем вищої освіти в цілому. Серед вищезазначених показників необхідно навести наступні: децентралізація, академічна автономія, державна відповідальність за систему вищої освіти, державне фінансування вищої освіти, інтернаціоналізація і т.д. Європейська вища освіта володіє своєрідною значеністю, яка відрізняє її від американської моделі, незважаючи на те, що в сучасній Європі існує різноманіття освітніх систем, які мають свої традиції, моделі навчання та наукові школи.

Тож в умовах формування уніфікованих цінностей європейська система вищої освіти прагне зберегти своє різноманіття і одночасно відповісти на сучасні виклики глобалізації, що проявляється у прагненні відродити традиції інтернаціоналізації. Вхідження до єдиного світового освітнього простору – один із напрямків розвитку міжнародних зв'язків європейської вищої освіти, функціональне призначення якого – протистояння зростаючим тенденціям американізації та комерціалізації, поширення яких в Європі оцінюють неоднозначно. Хоча розвиток вітчизняних освітніх традицій формувався під впливом європейських.

Сучасні університети у відповідь на скорочення державного фінансування та розширен-

ня меж глобального ринку освітніх послуг все частіше виступають як його активні суб'єкти, що й визначає інституційні зміни вищої освіти, перетворення університетів із центрів ліберальної освіти в підприємства з виробництва знань та освітніх послуг.

Останніми роками в американській моделі вища освіта розглядається не як соціальний інститут, а як комерційна індустрія [6; 7]. У той час як соціальні інститути, до яких традиційно відносять вищу освіту, мають свою логіку нормативних вимог, систему статусно-рольових відносин, виконують певні функції (сприяють не тільки навчанню студентів, але і їх вихованню, формуванню системи моральних та естетичних норм, цивільної відповідальності), тоді як система індустрії передбачає виконання інших завдань.

Університет втілює свою мету в підготовці студентів до успішних дій на ринку праці в умовах жорсткої конкуренції та підвищення свого іміджу на ринку освітніх послуг. Перехід до ринкової орієнтації вищої освіти призводить до непередбачених наслідків і для студентів, і для самих університетів, і для суспільства в цілому.

В умовах постіндустріального суспільства Д. Белл визнавав, що університети беруть на себе багато функцій у галузі наукових досліджень та забезпечення потреб у висококваліфікованих кадрах, у загальному розвитку освіти. Університет був проголошений центром культури істеблішменту [1, с. 334-335]. Наприклад, у післявоєнній Америці університет став «науково-адміністративним комплексом», що представляє собою безпрецедентне взаємопереплетення держави, науки та університетської системи.

Один із провідних американських соціологів К. Керр доводив, що коло сучасних завдань вищих навчальних закладів вже не обмежується проблемами викладачів і студентів як якоїсь автономної сукупності і кожен університет має безліч структурних компонентів, які вирішують різного роду проблеми, для чого Керр вводить поняття мультиверситет [2, с. 219].

Мультиверситет визначається як кілька співтовариств (студентів, аспірантів, викладачів, соціальних дослідників, професійних шкіл і т. д.), які не завжди сумісні один з одним. Кожне співтовариство має свою субкультуру, тому університет сам по собі виступає прообразом сучасного мультикультурного світу. Саме в основі мультиверситету лежить науково-дослідний механізм, керований економічними принципами та системою грошових відносин. Зокрема, це свідчить про появу в науковій літературі таких понять, як «академічний капіталізм» [8; 10; 13], «університет ринкового типу» [4], «підприємницький університет» [9; 11-12].

Одним з найбільш спірних інституційних

змін в проамериканських системах вищої освіти є «академічний капіталізм». Термін, запроваджений у науковий обіг Ш. Слотер і Л. Леслі в роботі «Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University» у 1997 році, означає зміну традиційної моделі університетської професійної діяльності під впливом глобалізації політичної економіки в кінці ХХ – початку ХХІ століття. Наразі ВУЗи залучені до комерційної діяльності, за допомогою чого намагаються збільшити кількість своїх доходів.

Наступна політика, котра зосереджена на суттєвій трансформації від лібералізму до підприємництва, – це академічний капіталізм, який передбачає проведення досліджень із комерційною метою [10, с. 208]. Причини породження академічного капіталізму різноманітні: університети потребують нових джерел доходів; проте бажають не втрачати конкурентоспроможність на глобальному ринку. Слотер і Леслі співвідносять академічний капіталізм з усіма видами діяльності, які залучають зовнішні джерела фінансування як для колективних, так і для індивідуальних наукових досліджень.

Наприклад, Дж. Енджелл і Е. Денджерфілд для позначення навчального закладу, головним пріоритетом для якого виступає добування грошей, запропонували використовувати термін «університет ринкового типу», що певною мірою виступає розвитком ідей «академічного капіталізму» [4]. Сучасні університети перетворюються на економічно неоднорідні організації, в яких відділи діляться на ті, котрі мають значний і незначний прибуток. Проте спочатку передбачалося, що комерційні структури будуть вкладати гроші у вищу освіту, не потребуючи нічого взамін.

Подальше зростання ринкової орієнтації університетів породжує зовсім нову культуру дослідження, яка зміщує традиційні академічні цінності та «етос науки», сформульований ще Р.К. Мертоном. Універсалізм підміняється рішенням проблем у рамках локального контексту; спільність перетворюється на мультидисциплінарність; безкорисність трансформується в суміш комерційних, політичних та соціальних інтересів; організований скептицизм у прагнення до конкуренції; індивідуальність поступається місцем роботі в колективі. Питання співвідношення традиційних академічних цінностей та сучасної постакадемічної культури в дослідженнях академічного капіталізму вирішують по-різному. Дж. Зіман вважає, що нова постакадемічна культура повністю замінює традиційні способи університетських досліджень, стверджуючи, що традиційні фундаментальні, дисциплінарні академічні дослідження поступаються місцем фінансованим, проблемно-орієнтованим науково-дослідним розробкам [13, с. 307].

Зважаючи на все, наразі університети повинні пропонувати додаткові послуги, безперервну освіту і т.д.

Отже, як показав аналіз розвитку університетів США, розвиток приватної вищої освіти, ринкових тенденцій йшов паралельно з пріоритетністю розвитку емпіричного знання над теоретичним. Відсутність аналогічних традицій в європейській освіті породжує і множинне неприйняття капіталістичних тенденцій на рівні академічного простору.

На сьогодні не викликає сумнівів те, що знання в сучасному суспільстві виступають основним економічним ресурсом, хоча для прогресивного розвитку вищої освіти необхідно передбачити основні напрямки знань, які будуть затребувані на ринку праці через кілька років.

Говорячи про феномен «підприємницького університету», слід зазначити, що в сучасному суспільстві він доволі своєрідний, адже це перш за все, соціальний інститут, котрий вправі вирішувати нагальні проблеми вищої освіти. Сформований суспільством знань, такого роду університет відіграє важливе значення в суспільних прошарках, в розвитку та трансформаційних змінах сучасного суспільства.

Тому, останнім часом «підприємницький університет» став однією з важливих ідей щодо перетворення сучасного університету, спрямованого на забезпечення кращої відповідності результатів його діяльності вимогам часу. Досить багато уваги присвячено даній проблемі, хоча спостерігаються різні погляди щодо інтерпретації поняття «підприємницький університет». В загальному, під ним розуміють вищий навчальний заклад, котрий у змозі залучити додаткові фінансові ресурси для забезпечення своєї діяльності, університет, який використовує інноваційні методи навчання. Важливою умовою є те, що такий ВУЗ тісно взаємодіє з промисловістю, де впроваджуються розробки університетських учених.

Сам термін «підприємницький університет» потребує неабиякого пояснення, адже різноманітність поглядів і думок призводить до того, що багато університетів з метою самореклами оголошують себе підприємницькими без достатньої підстави.

Безліч наукових праць, починаючи із 1990-х років, застосовували поняття «підприємницький університет», однак не даючи чіткого визначення останнього. В одній із робіт Ропке дає наступні вимоги університетам, аби нести статус підприємницького:

- університет повинен демонструвати підприємницьку поведінку як організація;
- члени університету – викладачі, студенти, співробітники – мають бути підприємцями;
- взаємодія між університетом та навколишнім середовищем повинна призводити до структурного сполучення університету та ре-

гіону. Б. Кларк, один з найвідоміших розробників даної концепції, вважає, що основною ознакою підприємницького університету є відсутність страху комерціалізувати генерацію і поширення знань. На його думку, члени такого університету не бачать у комерціалізації небезпеки для академічних традицій та якості освіти [5].

Такий підхід у неявному вигляді передбачає диверсифікацію джерел фінансування університету. Кларк підкреслює, що важливою умовою ефективного функціонування підприємницького університету є такий стиль управління, котрий забезпечує гнучкість і стратегічну взаємодію із зовнішнім середовищем.

Не можна визнати, що описані характеристики не відображають важливих елементів того, що можна назвати підприємницьким університетом. Однак зведення цього поняття лише до комерціалізації або до тієї чи іншої форми традиційного підприємництва, на нашу думку, звужує проблему, і це не дозволяє вказати шляхи подолання труднощів вищої освіти, описані вище.

Скористаємося визначенням підприємництва, даними Г. Стівенсон, і розглянемо на його основі загальний підприємницький потенціал університету. Для вирішення основних завдань університету необхідні ресурси. Обмеженість ресурсів природним шляхом лімітує можливість вирішення основних завдань університету. Використовуючи визначення Стівенсона, можна сказати, що підприємницький університет постійно шукає можливості подолати ці обмеження.

Беручи до уваги те, які саме сфери діяльності є ключовими для вищого навчального закладу, можна сказати, що університет, який бажає називатися підприємницьким, повинен долати обмеження в трьох сферах:

- генерації знань, постійно працюючи над створенням нових дослідницьких методів і вивченням нових областей знання або нових проблем у вже відомих сферах;
- викладання, розвиваючи інноваційні методи навчання та модифікуючи зміст навчання шляхом відображення у ньому новітніх досягнень науки і практики;
- впровадження знань в практику за допомогою різних видів взаємодії із зовнішнім середовищем.

Відзначимо, що вважаємо неправомірним перебільшувати значення одних із цих сфер на шкоду іншим. Таке перебільшення в довгостроковій перспективі неминуче призведе до виникнення серйозних труднощів. Так, наприклад, зневага інноваціями в освіті при концентрації на дослідницькій діяльності може призвести до виснаження важливого ресурсу: скоротиться приплив молодих талановитих дослідників, вихованців даної наукової школи. Надлишковий акцент на викладанні на шкоду дослідженням

приводить до зниження кваліфікації викладачів.

З розвитком глобалізації та зростанням масштабів у світовому розподілі праці, формуванням глобальних корпорацій, що мають бюджети, порівняні з бюджетами окремих країн, деякі локальні фактори не тільки не втратили своєї значущості, а й стали більш суттєвими для аналізу конкурентного середовища. Критична маса сконцентрованих в одному регіоні компаній створює саме їм особливі умови, що дозволяють домагатися конкурентного успіху. Місцезнаходження завжди відігравало важливу роль у конкуренції, але останнім часом ця роль різко змінилася – концентрація компаній, що обслуговують інститути і університети на невеликій території, стала важливим фактором досягнення конкурентних переваг насамперед у сфері генерації інновацій.

Аналізуючи всі вищезазначені концепції, визнаємо, що комерціалізація, в певній мірі – це перетворення знань у товар; посилення впливу ринкових відносин на мету та завдання вищої освіти, зростання значимості знань як ресурсу економічного розвитку, що фокусується в концепції економіки, заснованій на знаннях. Комерціалізація освіти в європейській моделі освіти, на відміну від американської, на сьогодні суперечить вимозі соціальної справедливості, так як освіта, тобто процес засвоєння знань, що належить всьому суспільству, виявляється привілеєм для еліти, а не надбанням усіх. Очевидно, що здібності до освоєння знань і подальшого виробництва нових знань не розподілені в суспільстві відповідно до наявності коштів. Введення оплати за навчання вибудовує бар'єр для величезної кількості людей з невисокими доходами, для яких непосильний тягар вищої освіти позбавляє їх можливості особистісного розвитку та соціальної мобільності.

Адже, коли відбувається елітизація освіти, тобто вища освіта перетворюється на привілей для обраних, то суспільство в цілому програє, оскільки, по-перше, витісняються потенційно талановиті студенти, які можуть стати в майбутньому талановитими дослідниками, педагогами, фахівцями. По-друге, суспільство потребує нових ідей і нових людей, оновлення соціальної структури.

Отже, суттєвими недоліками комерціалізації є те, що вона сприяє її елітизації і закріпленню соціальної нерівності, і суперечить праву кожного на розвиток і самовдосконалення. Соціальна справедливість у сфері освіти, а також соціальний прогрес можуть бути досягнуті тільки в разі, якщо всі матимуть рівний доступ до освіти. Тому гарантувати, що освіта не буде механізмом закріплення соціальної нерівності та передачі елітою у спадок своїх привілеїв, може тільки система, побудована на принципах її безкоштовності і рівності доступу

до освіти [3, с. 12]. Проте багато комерційних університетів, єдина мета яких – у мінімальні терміни заробити якомога більше грошей, – припиняють свою діяльність так само швидко, як і почали, оскільки не мають відповідного обладнання, приміщень, матеріальних умов для того, щоб забезпечити якісну освіту [3, с. 15]. Майнової дискримінації у сфері освіти можна уникнути тільки у випадку, якщо держава бере на себе витрати з освіти за рахунок перерозподілу суспільного доходу – тих коштів, які стягуються у вигляді податків, гарантуючи всім рівний доступ до освіти, а також право на безкоштовне користування бібліотеками, читальними залами, лабораторіями і т.д.

Висновки. В загальному, вищенаведений аналіз систем та моделей вищої освіти, які, з одного боку, виступають головним вираженням національних культур європейських держав, а з іншого – несуть на собі відбиток всієї європейської культурної традиції, дозволяє говорити про надзвичайні масштаби комерціалізації у відкритій формі, передбачаючи як позитивні,

так і негативні тенденції, в свою чергу, призводячи до модернізації і трансформації інститутів освіти. Визначено, що функціональним призначенням входження до єдиного світового освітнього простору постає протистояння зростаючим тенденціям американізації та комерціалізації, поширення яких неоднозначно оцінюють в Європі. Розгляд вищої освіти в американській моделі не як соціального інституту, а як комерційної індустрії, визначається існуванням мультиверситету, «академічного капіталізму», «університету ринкового типу» та «підприємницького університету», які мають вагомий вплив на розвиток освітньої системи в цілому.

Таким чином, резюмуючи вищесказане, приходимо до висновку про те, що освіта в більшій мірі, не товар і не послуга, а соціальне благо, доступ до якого – право кожного. Право на освіту є загальнообов'язковим, оскільки освіта – запорука розвитку і самовдосконалення як кожної окремої особистості, так і всього суспільства в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Захаров И.В. Миссия университета в европейской культуре / И.В. Захаров, Е.С. Ляховиц. – М.: Фонд «Новое тысячелетие», 1994. – 240 с.
3. Фуллер, С. В чем уникальность университетов? Обновление идеала в эпоху предпринимательства / С. Фуллер // Вопросы образования. – 2005. – Т. 2, № 4. – С. 2-28.
4. Brock-Utne, B. The Global Forces Affecting the Education Sector Today – The Universities in Europe as an Example / Birgit Brock-Utne // Higher Education in Europe. – 2002. – Vol. XXVII, no 3. – P. 283-299.
5. Clark B.R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. Issues in Higher Education / B.R. Clark. – Oxford: Pergamon Press for International Association of Universities, 1998. – 232 p.
6. O'Brien G.D. All the Essential Half-truths about Higher Education / G.D. O'Brien. – Chicago; L.: Univ. of Chicago Press, 1998. – xxi, 243 p.
7. Rhoads R.A. Globalization and Resistance in the United States and Mexico: The Global Potemkin Village / R.A. Rhoads // Higher Education. – 2003. – Vol. 45, no 2. – P. 223-250.
8. Reid H.G. The Resurgence of the Market Machine-god and the Obsolescent of Liberal Democracy: On academic capitalism as unsustainable professionalism / H.G. Reid // Rethinking Marxism. – Amherst, 2001. – Vol. 13, no 1. – P. 27-44.
9. Schulte P. The Entrepreneurial University: a Strategy for Institutional Development / P. Schulte // Higher Education in Europe. – 2004. – Vol. 29, no 2. – P. 187-193.
10. Slaughter S. Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University / S. Slaughter, L. Leslie. – Baltimore; L.: John Hopkins University Press, 1997.
11. The Gelsenkirchendeclaration on Institutional Entrepreneurial Management and Entrepreneurial Studies in Higher Education in Europe // Higher Education in Europe. – 2004. – Vol. 29, no 2. – P. 241-243.
12. Volkman Ch. Entrepreneurial Studies in Higher Education. An Ascending Academic Discipline in the Twenty-First Century / Ch. Volkman // Higher Education in Europe. – 2004. – Vol. 29, no 2. – P. 177-186.
13. Ylijoki O.-H. Entangled in Academic Capitalism? A Case-study on Changing Ideals and Practices of University Research / O.-H. Ylijoki // Higher Education. – 2003. – Vol. 45, no 3. – P. 307-335.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2014

REFERENCES:

1. Bell, D. Gryadushee postindustrialnoe obschestvo. Opyit sotsialnogo prognozirovaniya (The coming post-industrial society. Experience in social forecasting). M.: Academia, 1999. 956 p.
2. Zaharov, I.V. Missiya universiteta v evropeyskoy kulture (University's mission in the European culture). M.: Fond «Novoe tyisyacheletie», 1994. 240 p.
3. Fuller, S. V chem unikalnost universitetov? Obnovlenie ideala v epohu predprinimatelstva (What is unique

- about universities? Update ideal in an era of entrepreneurship). *Voprosyi obrazovaniya*. 2005. Vol. 2, № 4. P. 2-28.
4. Brock-Utne, B. The Global Forces Affecting the Education Sector Today – The Universities in Europe as an Example / Birgit Brock-Utne // *Higher Education in Europe*. – 2002. – Vol. XXVII, no 3. – P. 283-299.
  5. Clark, B.R. *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. Issues in Higher Education / B.R. Clark. – Oxford: Pergamon Press for International Association of Universities, 1998. – 232 p.
  6. O'Brien G.D. *All the Essential Half-truths about Higher Education* / G.D. O'Brien. – Chicago; L.: Univ. of Chicago Press, 1998. – xxi, 243 p.
  7. Rhoads, R.A. *Globalization and Resistance in the United States and Mexico: The Global Potemkin Village* / R.A. Rhoads // *Higher Education*. – 2003. – Vol. 45, no 2. – P. 223-250.
  8. Reid, H.G. *The Resurgence of the Market Machine-god and the Obsolescent of Liberal Democracy: On academic capitalism as unsustainable professionalism* / H.G. Reid // *Rethinking Marxism*. – Amherst, 2001. – Vol. 13, no 1. – P. 27-44.
  9. Schulte, P. *The Entrepreneurial University: a Strategy for Institutional Development* / P. Schulte // *Higher Education in Europe*. – 2004. – Vol. 29, no 2. – P. 187-193.
  10. Slaughter S. *Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University* / S. Slaughter, L. Leslie. – Baltimore; L.: John Hopkins University Press, 1997.
  11. *The Gelsenkirchendeclaration on Institutional Entrepreneurial Management and Entrepreneurial Studies in Higher Education in Europe* // *Higher Education in Europe*. – 2004. – Vol. 29, no 2. – P. 241-243.
  12. Volkman Ch. *Entrepreneurial Studies in Higher Education. An Ascending Academic Discipline in the Twenty-First Century* / Ch. Volkman // *Higher Education in Europe*. – 2004. – Vol. 29, no 2. – P. 177-186.
  13. Ylijoki O.-H. *Entangled in Academic Capitalism? A Case-study on Changing Ideals and Practices of University Research* / O.-H. Ylijoki // *Higher Education*. – 2003. – Vol. 45, no 3. – P. 307-335.

Кльов Марина Василівна – викладач
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1
E-mail: marinka_klyov@mail.ru

Klyov Maryna Vasylivna – lecturer
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kyiv, 03680
E-mail: marinka_klyov@mail.ru